
POSSIBILITIES OF THE APPLICATION OF THE THEORY OF INTERTEXTUALITY IN ALBANIAN LITERATURE IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Jehona Rushidi-Rexhepi

University of Tetovo, Republic of Macedonia, jehona.rushidi@unite.edu.mk

Abstract: In the modern literary studies, the theory of intertextuality is usually associated with postmodernism and is applied to the literature of this period. However, as a phenomenon, intertextuality is not limited, it is as old as literature is, hence it is an interesting possibility to look at the literature that dates back to postmodernism. In particular, this paper will try to show how the analysis of the works of Albanian literature before the postmodernism would result. In relation to what was said above, while analyzing a given literary text, it is almost impossible to discuss the allusions, the reminders that it opens, without mentioning the typologies, classifications or definitions of theoreticians that build on the theory of intertextuality.

Reading as re-writing opens up various subtleties that lead to memory, associating associations, combining motives, or creating a collage image. Determined typologies and concepts related to this theory often make the researcher to disclose of details that result in: highlighting paratextual notes; disclosure of implicit signals; consideration of the role of the reader; identification of hypo-text and hypertext, palimpsest; recording migration of myths; unconscious use of "intertextual techniques".

On the other hand, this theory applied to works of Albanian literature comes in the last three decades, not only over the literature of postmodernism, but also on the previous literary period. The examples of the literary periods before the postmodernism hinges on the practical claim that literature has its own intertextual character since its beginnings, while only the theory that names this phenomenon is later.

The paper has two main parts, the theoretical and practical part. The theoretical part relies on the conclusions of theorists in the field of this theory on the most famous analyzes of the researchers who dealt with this theory and applied it to Albanian literature. The practical section will present examples based on typologies and classifications. The selection of the examples will be from the period of the first half of the 20th century. In this section, the questions to be answered will be related to: analyzes, conclusions or definitions on which the findings rely; the ways of viewing the text as open text; derivatives and new concepts that penetrate these considerations, illustrating dialogues between texts; quotation theory; reception and so on.

Keywords: intertextuality, reader, albanian literature, citation.

МОЖНОСТИ ЗА АПЛИЦИРАЊЕ НА ТЕОРИЈАТА НА ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТА ВРЗ АЛБАНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ОД ПОЧЕТОКОТ НА XX ВЕК

Јехона Рушиди-Рецепи

Универзитет во Тетово, Република Македонија, jehona.rushidi@unite.edu.mk

Резиме: Во современите книжевни проучувања теоријата на интертекстуалноста обично се поврзува со постмодернизмот и се аплицира врз книжевност која датира на овој период. Меѓутоа, имајќи предвид дека, како појава, интертекстуалноста не се ограничува, односно е стара колку и самата книжевност, се гледа како интересна можност за разгледување на книжевноста која датира пред постмодернизмот. Конкретно, овој труд ќе се обиде да покаже како би резултирала анализата на делата на албанската книжевност пред постмодернизмот. Паралелно со горекажаното, анализирајќи даден книжевен текст, речиси е невозможно алузиите, потсетувањата, кои тој ги отвара, да се дискутираат без да се споменат типологиите, класификациите или дефинициите на теоретичарите кои се надоврзуваат на теоријата на интертекстуалноста.

Читањето како повторно пишување отвора различни потслоевии кои водат кон сеќавање, поврзување на асоцијациите, соединување на мотивите или создавање на слика на *колаж*. Утврдените типологии и концепти, поврзани со оваа теорија, честопати проучувачот го наведуваат на разоткривање на деталите кои резултираат со: подвлекување на *паратекстуални белешки*; разоткривање на имплицитни сигнали; разгледување на улогата на читателот; идентификација на хипотекст и хипертекст, палимпсест; забележување на миграциите на митовите; несвесна употреба на "интертекстуални техники".

Од друга страна, оваа теорија аплицирана врз дела на албанската книжевност доаѓа во последните три децении, не само над книжевноста на постмодернизмот, туку и врз претходниот книжевен период. Примерите на книжевните периоди пред постмодернизмот го прицврстуваат практично тврдењето дека книжевноста има свој интертекстуален карактер уште од нејзините почетоци, додека само теоријата која што ја именува оваа појава е подоцнежна.

Трудот има два главни дела, теоретскиот и апликативниот дел. Теоретскиот дел се потпира врз заклучоците на теоретичарите од областа на оваа теорија, врз најпознатите анализи на проучувачи кои се занимавале со оваа теорија и кои ја аплицирале врз албанската книжевност. Во апликативниот дел ќе се претстават примери потпрени врз типологии и класификации. Изборот на примерите ќе биде од периодот на првата половина на XX век. Во овој дел прашањата на кои се инсистира да се даде одговор ќе бидат поврзани со: анализи, заклучоци или дефиниции врз кои ги потпираме нашите наоди; начините на разгледувањето на текстот како отворен текст; дериватите и новите поими кои што проникнуваат во овие разгледувања, илустрирање на дијалогизации помеѓу текстови; теоријата на цитатноста; рецепцијата и т.н..

Клучни зборови: Интертекст, читател, албанска книжевност, цитатност.

1. ВОВЕД

Поттикот за овој труд произлегува од инсистирањето, интертекстуалноста како дефинирана теорија да се разликува од самата појава, односно да се аплицира врз примери од албанската книжевност од првата половина на XX век. Примерите на книжевните периоди пред постмодернизмот го прицврстуваат практично тврдењето дека книжевноста има свој интертекстуален карактер уште од нејзините почетоци, додека само теоријата која што ја именува оваа појава е подоцнежна. Албанската книжевност од овој период ќе се инсистира да се прикаже како матрица која иако претходи на постмодернизмот, сепак може да даде резултати кои ќе се послужат со типологиите и класификациите кои произлегуваат од проучувањата на познати теоретичари. При пристапот кон ова книжевно творештво, интертекстуалноста ќе се има предвид во тесното и поширокото сфаќање, гледајќи како можност да во анализата се земаат предвид различни сигнали, од најскриените до најексплицитните.

2. ПРЕТХОДНИ СТУДИИ

За теоријата на интертекстуалноста, за нејзините особености постојат многу излагања. Меѓутоа, на анализата на албанското книжевно творештво од призмата на оваа теорија повеќе внимание се посветува во последните три децении. Меѓу најпознатите проучувачи на албанската книжевност, кои нивните анализи ги основале врз оваа теорија се: Кујтим Шаља (Shala, 2003) којшто особено ја разгледува усната книжевност во функција на интертекст и којшто исто така, ја анализира меморијата на текстот како транстекстуална релација; проучувачот Мирлинда Крифца-Бекири (Krifca, 2000) којашто првично го анализира дијалогот на поезијата на Љасгуш Порадеци, а подоцна и тој на поезијата меѓу двете светски војни, каде што ги пронаоѓа дијалозите кои албанската поезија од овој книжевен период ги води со митологијата, историјата, усната книжевност и таа на традицијата, но и со странските книжевности; Кујтим Рахмани (Rahmani, 2002) којшто се потпира во односите на текстот со усната книжевност; Сабри Хамити (Hamiti, 2002) којшто, овие совпаѓања кои ги воспоставува книжевноста ги согледува уште од албанската стара книжевност, Аурел Пљасари (Plasari, 1996) кој исто така посветува длабоко внимание на улогата на рецепцијата, итн..

3. КАРАКТЕРИСТИКИТЕ НА ТЕОРИЈАТА НА ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТА

Проучувачите кои го анализираат книжевниот текст според многузначајноста и присуството на интертекстот, пред сè се потпираат врз размислувањата на Михаил Бахтин, Јулија Кристева и Жерар Женет (Кулавкова, 2003). Развојот на теоријата на интертекстуалноста поминува во патот на многуте дефиниции и секогаш води кон констатацијата за поливалентноста на текстот. Констатациите на Јулија Кристева за текстот се засноваат на Михаил Бахтин, којшто текстот го ситуира во општеството и историјата, коишто и самите би требало да се разгледуваат како текстови кои писателот ги чита и во кои продира пишувајќи ги одново. Овој проучувач е поттик за Јулија Кристева и нејзините познати дефиниции за текстот како вкрстување на текстуални површини каде што најмалку се чита еден друг текст. Така се доаѓа до замената на *интерсубјективноста* на Бахтин со *интертекстуалноста* на Кристева, од кои последниов поим продолжува да наоѓа употреба кај идните проучувачи.

Едно специфично претставување коешто ги отсликува јасно интертекстуалните односи кои се основа на цитатноста се даваат во „Теорија на цитатноста“ на проучувачот Дубравака Ораич Толич (Oracic-Tolic, 1990). Тука, јасно се претставува допирањето меѓу текстуалните површини при што резултира да се подвлече

алузијата, инклузијата (пародијата, пастишот, травестијата и слично), реминисценциите, топосите, ехото, итн.; несвесните цитати (Oraic–Tolic, 1990:13). Сите овие примери, понатаму се поддржуваат и од типологијата на цитатите, разликувајќи ги истите според: сигналите, степенот на совпаѓање, видот на поттекстот, функцијата, итн.

Во оваа насока, задржувајќи се во дефинирањето на интертекстуалноста, би требало да се спомне и Ренате Лахман (Кулавкова, 2003:201-209). Анализата на текстот, според неа, доколку би се потпрела врз интертекстуалноста, би требало да се занимава со димензијата на реакцијата на читателот. Овде, ги смета за потребни четири параметра како: текстот манифест, текстот којшто реферира на референтниот текст, знаците на референтност и интертекстуалноста која резултира како текст од односот меѓу манифестниот текст и вториот текст на којшто се однесува.

Согледувањето на кој било став од проучувачите, односно теоретичарите кои се спомнаа, не би биле потполни без повикување на типологијата на Жерар Женет, како типологија на која се навраќаат и спомнатите проучувачи. Женет (Кулавкова, 2003:64), нагласува нешто што е евидентно во секоја книжевна студија, односно нешто кое секој проучувач којшто тргнува од интертекстуалните параметри, би сакал да го каже. *Хипертекстуалноста, хипотекстуалноста, интертекстуалноста, метатекстуалноста, архитектстуалноста,* ќе бидат петте видови транстекстуалност кои треба да се разберат во смислата на *интертекстуалноста* на Крстева. Женет во *Палимсести (Genette, 1982), интертекстуалност* ќе го нарече заемното присуство на два или повеќе текста давајќи ги како примери: *цитатот, плагијатот, алузијата.*

Разгледувајќи ги овие различни дефиниции, јасна е констатацијата на Крифца-Беќири (Krifca-Beqiri, 2008:18) дека: Теоријата на интертекстуалноста се потпира врз три теоретско-книжевни и методолошки парадигми на втората половина на XX век. Се работи за: 1)теоријата на текстот и текстуалноста, 2)теоријата на читањето и читателот и 3) културолошката теорија, а во овој контекст и за компаративната теорија.

4. КАРАКТЕРИСТИКИ НА АЛБАНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК

Во текстуалната површина која припаѓа на првата половина на XX век, се потслојува албанската историја, се товарат грижите од општеството на времето, се дава автентичноста и врските со почетоците на самата книжевност преку митологијата и мотивите од усната книжевност. На овој начин статусот на речта повеќе се гледа во вертикална димензија бидејќи се надоврзува на претходните текстови и одвреме-навреме и хоризонтално, поврзувајќи се со современите. Внимателното читање, честопати, прави да се надоврзува на традицијата, да се бараат автобиографските и автореференцијалните точки, како и да се инсистира на пронаоѓање на нишката на комуницирањето.

Одредени фази на развојот на албанската книжевност, неретко се идентификувани со уметничкото изразување кое се надоврзува со важни историски датуми. Илјада деветстотини и дванаесетта година, конкретно околностите на периодот на независноста на албанската држава, ќе бидат сегментите кои очигледно ќе влијаат на творечкото искуство на книжевноста во првата половина на XX век. Да конкретизираме, овој е периодот во кој творат: А. З. Чајупи, Ѓерѓ Фишта, Етхем Хациадеми, Фаик Коница, Асдрени, Љасгуш Порадеци, Фан С. Ноли, итн. Секој од нив зад себе остава творечка индивидуалност, различна од претходниците.

Застанувајќи се уште во разгледувањето на овој книжевен период, вреди да се спомне и проучувачот Кујтим М. Шаља (Shala, 2006:7), којшто XX век го гледа или дефинира како најпродуктивниот век на албанската книжевност. Тој тоа го забележува потпирајќи се на различноста на книжевните форми каде се среќаваат: модерноста, судрувањето со идеологијата, посебните автори, итн..

Меѓу овие творци, Чајупи го почитува моделот на драмата на класицизмот, но сепак ја чувствува потребата од скршувањето од тие правила, нему му е потребна промена заради концептот на драмата. Но, тој му се оправдува на читателот во предговорот, кажува за суштинското преземено од Корнеј и објаснува дека искривува некои вистини, за потребата на уметничкото изразување. Љасгуш Порадеци носи посебна поетска чувствителност како еден од најистакнатите лиричари на тоа време. Неговите концепти за поетот и надградениот вкус го оставаат извесен период далеку од творечкиот материјал на ова време. Мирлинда Крифца Беќири(Krifca-Beqiri, 2008:75), потенцира:

Љ. Порадеци претставува посебна страница во албанската поезија на тоа време. Живеејќи во познатата Колонија на Албанците на Романија, тој ќе има контакт со богатата романска поезија и со француската и германската, одсивот на коишто се слушаше во романската почва....Тој ќе се запознае со челниците на европската модерна книжевност и ќе постигне успешно да го синтетизира искуството од албанската традиција и од европската книжевност на крајот на XIX век и почетокот на XX век.

Творештвото на Ѓерѓ Фишта отвора можност за анализа на овие релации или пренесувања кои ги истоварува во неговите текстови. Фишта станува синоним за делото „Гуслата на Малесија“ (*Lahuta e malcis*), која што ја создаде долго време, како дело во кое се сретнуваат многу настани и херои кои се и повторно стануваат народни.

Творештвото на Коница, неговата личност, може да се рече дека стануваат синоним на прекршувања и голема бунтовност. Јорго Буљо (*Bulo, 1998:65*) ќе тврди:

Но, ако со делото на Миѓени се крати временската дистанца која го одделуваше албанскиот реализам од современите процеси на балканските и европските книжевности, и го доближуваше со нив, творештвото на некои писатели од 30-тите години го оддалечуваше од нив, во него е претставен со идилични бои заостанатиот живот на планинскиот предел, се идеализира патријархатот, општествените и душевните анахронични институции, канонските традиции. Ова беше исклучок од општиот тек на албанската книжевност и култура, кој, особено во делото на Ф. Коница, нахрането со критички дух, доживува еден вистински процес на модернизација и европеизација.

Од книжевните творби на Ернест Колиќи се добива впечаток дека тој се обидува да го сочува тоа што е изворно, албанско, но тоа го синтетизира на сосема нови начини. Неговото пишувања во проза е пионер и во форма и во содржина.

5. ИНТЕРТЕКСТОТ ВО АЛБАНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ОД ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК

Од горенаведените примери, може да се издвојат доволен број книжевни дела во кои може да најдат нивно остварување типологиите и класификациите кои произлегуваат од теоријата на интертекстуалноста. Природно е да се случи анализата на книжевниот текст, одвреме-навреме, да има потреба од сосредоточување и споредување на сличните и различните особености со книжевното творештво кое претходи, следи или го придружува тој текст. Особено, треба да се нагласи дека многу важен е и степенот на сигнали и информирањето на читателот.

Првиот дијалог кој го повлекуваме е тој на митологијата и усната книжевност. Фишта се потпира на усниот модел со мали интервенции, што резултира со хипертекстуална практика и *тесера*. Овде дијалогот се овозможува и преку техниките на епиката, ова се забележува во описите на Осо Кука и Ѓерѓ Елез Алија. Комуникацијата со народната книжевност и со албанската митологија се прави и преку сигналите кои излегуваат од движењето на митолошките ликови на аждерот, змејот, самовилите, вилите и потоа преку фразеологијата и символите. Со грчката митологија во главно се комуницира во неговите драми како контаминација и директна трансформација на текстуалниот материјал.

Ако кај Коница овој однос се реализира преку *Елена тројанска* (*Helena e Trojës*) и *Денот на пролетта* (*Dita e Verës*), народната и митолошката инспирација на Ернест Колиќи е неговото апсолутно привлекување. На овој правец е забележана и индиректната трансформација на Нарцис, фигуративноста што го поврзува со митологијата, сликата на змијата и на вилата, идејата на афирмација на усната традиција, митската татковина, обичаите и честите споредби на народната поезија и што е најбитно односот на поетот со самовилата, неговата инспирација. Сите овие се илустрирани имајќи ја за основа типологијата на Жерар Женет, што резултира со присуство за *паратекст*, *метатекст*, *архитекст* и *хипертекст*.

Дијалогот со Библијата и христијанската филозофија, се забележува на вертикалниот план како традиција на претходниците, како комуникација што се реализира повеќе преку Новиот завет отколку преку Стариот завет. Кај Фишта, во некои случаи останува во рамките на религијата намерно. Оваа комуникација се забележува помалку кај Коница и Колиќи, главно како форма на алузија. Читањето бара подготвен читател кој ги забележува трансформациите на библиските ситуации во нови ситуации кои излегуваат како библиски, во политички контекст на чувствителноста на Фиштовото јас.

„Гуслата на Малесија“ (*Lahuta e malcis*) и поезиите на Фишта комуницираат со конкретни историски настани. Така има двоен код. Најчестите форми преку кои се дадени интертекстуалните сигнали се лирските ликови и субјекти, насловите, поднасловите и белешките на маргините за кои во оваа студија како најсоодветен се смета терминот *паратекст*. Вториот дел ја дава перцепцијата на Албанија од гледна точка на Коница засновајќи се на перцепцијата на хероите од делото. Тука се забележува *алегоричниот однос*. Третиот дел ја третира Албанија како корен и меморија во книжевноста на Ернест Колиќи. Оваа комуникација покрај настаните и враќањето во историјата ја реализираат и арберешките места, обичаите, традициите.

Дијалогот на книжевноста со Канунот се гледа како посебна врска. Ако кај Фишта ова поврзување беше во главно афирмативна, кај Колиќи се осудува кога се зборува за проблематиката на крвната одмазда, додека се возвишува на афирмативно ниво кога се зборува за бесата и за гостопримството. Овде, врските се илустрирани и од внатрешни и од надворешни системи.

Грижата на ликовите на Коница, се грижата на Коница, особено Д-р Ѓилпера и Плугу. Ова прашање на автобиографските сигнали што се поврзува во главно со идејниот план, се третира во седмото поглавје. Тука текстот остава можност на повлекување на јасна паралела. Есеите на Коница се клучот на неговото значење на Албанија и Албанците што одвреме-навреме излегува како реалност.

Односот текст-текст резултира со *хипертекстуалност*, *бриколаж* и *автоцитати*. Делата на Фишта, Коница и Колиќи влегуваат во дијалог со стилските формации, со делата на странските книжевности и на албанската книжевност. Тука се забележува можно вклучување на *текстот во текст*, што се реализира преку експлицитни модели, но во некои случаи и без графичка сигнализација. Ова е илустрирано особено кај романот „Вкусот на месениот леб“ (Shija e bukës mbrume).

6. ЗАКЛУЧОК

Врз основа на гореизнесеното, од разгледувањето на дефинициите и размислувања поврзани со проблематиката на интертекстот треба да се прифати дека повеќето можат да се аплицираат во книжевност које не по секоја цена датира од постмодернизмот. Сфаќаме дека во творбите пред постмодернизмот во главно постојат отворени референтни знаци. Во случај кога книжевните дела од првата половина на XX век дозволуваат, се покажаа како продуктивни и практични овие инсистирања:

- Да се илустрираат дијалогизациите кои ќе се откријат било во потесното или поширокото значење на поимот *интертекстуалност*.
- Без разлика од тешкотиите на пронаоѓањето на изворниот материјал да се анализираат односите *хипертекст-хипотекст* во случај кога се работи за текст Б којшто се пишува над текстот А.
- Со конкретни примери да се илустрира појавата на присуството на текстот во текст, односно вториот текст во текстот рамка.
- Да им се посвети внимание на насловите, поднасловите доколку даваат само паратекстуални сигнали, или во некои случаи и *архитекстуални*.
- Да се анализира доколку функција на интертекст вршат само цитатите и доколку истите се означени или не, односно доколку се вистински или лажни.
- Да се илустрира значењето на *метатекстуалноста*, како еден од видовите за којшто Жерар Женет се изјаснуваше дека му е посветено најмалку внимание.
- Преку конкретниве текстови да се даде пример за *манифестни* и *референтни* текстови.
- Да се земаат предвид видовите на читатели и различниот степен на рецепција на делото, итн.

Ако ова е начинот на којшто би можеле да пристапиме со сознанијата на оваа теорија, да додадеме дека сличностите и разликите на односите кои се изнесуваат, потекнуваат од внатрешните и надворешните системи коишто тесно се поврзуваат со типовите на читателите. Високо означениот текст, го чува делото од неможност на рецепција, херметизам, но не постигнува да произлезе како крајно сигнализирани текст. Самите автори со себе ја носат меморијата и на овој начин нивното повторно читање го преобликуваат во рецепција на различни испреплетени интертекстуални нишки, произлегувајќи честопати како несвесни за носењето и контаминирање на нови текстови. Останува како идеја во идните студии аналитичките пристапи од теоретската призма на интертекстуалноста да се редат според некој типолошки критериум.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Було, J. *Magjia dhe magjistarët e fjales*, Dituria, Tiranë, 1998.
- [2] Gennete, G. *Palimpsestes*, Paris, Seuil, 1982.
- [3] Hamiti, S. *Letërsia Filibiblike Letërsia Romantike*, Vepra letrare 7, Faik Konica, Prishtinë, 2002.
- [4] Krifca, M. *Dialog me poezinë e Lasgush Poradecit*, Vatra, Shkup, 2000.
- [5] Krifca-Beqiri, M. *Intertekstualiteti në poezinë shqipe mes dy luftërave*, Fakti, Shkup, 2008 (pp.18,75).
- [6] Oraić-Tolic, D. *Teorija citatnosti*, Zagreb, 1990.
- [7] Plasari, A. *Fishta i dashuruari*, Marin Barleti, Tiranë, 1996.
- [8] Rrahmani, K. *Intertekstualiteti dhe oraliteti-E. Koliqi, M.Kuteli, A.Pashku*, AIKD, Prishtinë, 2002.

- [9] Shala, K. *Fishta përballë Fishtës*, Albas, Prishtinë, 2005.
- [10] Shala, K. *Kujtesa e tekstit-Mitrush Kuteli*, Gjon Buzuku, Prishtinë, 2003.
- [11] Shala, K. *Shekulli i letërsisë shqipe*, Gjon Buzuku, Prishtinë, 2004.
- [12] Рушиди, Ј. *Интертекстуалноста во книжевното творештво на Герѓ Фишта, Фаик Коница и Ернест Колиќи-докторска дисертација*, Скопје, 2015.
- [13] Кулавкова, К. *Теорија на интертекстуалноста*, Култура, Скопје, 2003(pp.9-77, 201-218).